

Eesti alistada “nõukogude võimu” levitamiseks, kuid juba 1919. aastal otsiti võimalusi Eesti väljalülitamiseks Venemaad igast küljest ümbritsevate vaenlaste seast. Eesti seisukohalt oli otsustav Venemaa rünnakutele vastuseisimine 1918. aasta lõpus, milles mängisid oma osa Soome vabatahtlikud, Vene valgekaartlased, Briti laevastik ning Saksa vägede tegevus. Eesti väejuhatuse eesmärgiks oli viia sõjategevus oma piiridest kaugemale ning mitte kiirustada iga hinna eest sõlmima Venemaaga rahulepingut. Hilisemas diskussioonis Eero Medijaineni ja Reigo Rosenthali vahel tõstus küsimus, kas britid saatsid oma laevastiku Eestile appi eestlaste palvel või olid brittidel muud eesmärgid. Diskussioonis kaitses Rosenthal brittide toetust Eesti riigile, Medijainen aga brittide laiemaid julgeoleku-alaseid eesmärke ning oma kodanike kaitset Venemaal.

Konverentsi lõpetas saksa ajaloolase Karsten Brüggemanni ettekanne “Ajalooteadus ja “Eesti Vabadussõda” – uue vaatenurga otsinguil”. Brüggemann analüüsis eesti ajaloolaste poolt Vabadussõja kohta kirjutatud ja leidis, et paljud olulised küsimused on siiani vastamata või hoopis tõstatamata. Milline oli eestlaste suhtumine sõtta, milline oli rahva identiteet, sotsiaalne mobilisatsioon sõja jooksul, naiste suhe sõjasse ning kuidas sai algselt eliidi projekt “Eesti” kiiresti enamuse eestlaste toetuse? Peale selle ollakse liialt kinni Eesti-keskses lähenemises ning heidetakse sageli kõrvale rahvusvaheline perspektiiv. Eestis nähakse Briti ja Skandinaavia sõjalist abi toetusena noorele vabariigile sõjategevuses Nõukogude Venemaa vastu, kuigi välisriikide huvid olid hoopis laiemad. Samal ajal tuleb tähele panna Venemaa perspektiivi, kus sõjategevust endistes Tsaari-Venemaa provintsidest vaadeldakse osana Venemaa kodusõjast ja võitlusena liitlaste interventsiooni vastu. Lisaks sellele ei tohi unustada, et peale Eesti oli sõja võitja ka bolševike Venemaa, kuigi nemad võitsid palju suurema sõja.

Olev Liivik

Seminar hilisrauaaja võimukeskustest Läänemere idakaldal

■ 24.–27. aprillini toimus Evald Tõnissoni 80. sünniaastapäevale pühendatud seminar linnustest võimukeskustena, rõhuasetusega hilisrauaajale. Ettekanded keskendusid Läänemere idakalda maadele Karjalast Leeduni. Osalesid Eesti, Läti, Leedu ja Venemaa uurijad.

Linnuste käsitlemine võimukeskustena pole iseenesest uudne lähenemine, tähelepanu väärivad rõhuasetustes ning “võimu” mõtestamises toimuvad muutused. Linnuseid vaadeldi ülikute elukohana juba 1930. aastatest alates, kuid ka laiematel küsimustel, nagu linnuste koht Eesti ja naaberlade muinasaegses haldusstruktuuris, nende funktsioonid (lisaks sõjalisele) ning funktsioonide erinevused samaaegselt kasutusel olnud linnustel, on vähemalt kahe aastakümne pikkune uurimislugu. Siinkohal on sobilik märkida, et 1990. aastatel taaspuhkenud teemakohases diskussioonis jõudis osaleda ka Evald Tõnisson. Uudne oli käesoleva seminari puhul muinaslinnuste kui võimuküsimuse käsitlemine selgelt piiritletud ajas ja ruumis.

Nagu juba teemavalikust eeldada võis, oli üks põhiteemasid võimukeskuste iseloom. Oma avaettekandes rõhutas Andris Šne (Riia), et linnuste seas leidub erinevate funktsioonidega keskusi, lisaks sellele on võimalik, et teatud funktsioonide keskus ei paiknenudki linnusel. Šne rõhutas, et linnuste puhul tuleks esikohale seada puhtpraktiline funktsioon – enamiku ajast oli tegemist üliku ja tema lähikondsete elupaigaga. Samale temaatikale keskendusid veel Jelena Mihhailova (Peterburi), kes vaatas ühe Vene halduskeskuse (*pogosti*) – Kotorski – kujunemist Novgorodimaa läänepiiril, ning Mati Mandel (Tallinn), kes käsitles Lääne-Eesti võimukeskusi ning püstitas oletuse, et neid oli oluliselt rohkem

kui toona kasutusel olnud linnused. Küsimusi tekitas eeskätt keskuse mõiste tõlgendus – jäi mulje, et kõigist kõnelejaist käsitles Mandel kõige kohalikuma tasandi keskusi.

Teise rühma moodustasid ettekanded, mille põhirõhk oli ühe linnuse või piirkonna mingil kitsamal probleemil. Nii vaatles Gintautas Zabiela (Vilnius) Ida-Leedu linnuste funktsioonimuutusi ning viimaste aastate kaevamistulemuste mõju linnuste kujunemisloole tõlgenduse muutumisele Leedu riigi kujunemise ning piirikaitsevajadustega seostatuna, Aleksander Saksa (Peterburi) Karjala linnuste rolli kohaliku võimukeskuseks ning Novgorodimaa tasandilt vaadatuna. Ain Mäesalu (Tartu) uuris Soontagana linnuse rolli kohaliku keskuseks ning Eesti linnuste seas, pöörates erilist tähelepanu kaitsemeeskonna arvule ning võimalikule päritolule ehk teisisõnu, linnuse tagamaale. Guntis Zemītis (Riia) vaatles Satesele linnuse positsiooni Läti samaaegsete muististe taustal ning jõudis järeldusele, et lisaks ülikuresidentsile tegeldi linnuses ka käsitööga. Sellest lähtuvalt võib Satesele linnust tema hinnangul lugeda multifunktsionaalseks keskuseks. Nikolai Lopatini (Moskva) ettekanne oli pühendatud Pihkva ja Irboska samaaegse eksistentsi probleemile. Uuriija ei nõustunud Sergei Beletski varasema väitega, et Irboska linnus jäeti 10. sajandi jooksul maha ning keskus viidi üle Pihkvasse. Lopatini hinnangul oli linnus püsivalt kasutusel 10. sajandi algusest ning juba samal sajandil eraldati nii Pihkvas kui ka Irboskas pealinnus (*kreml*) ja seda ümbritsev eeslinn (*okol'noi gorod*).

Veel võib märkida küsimusi hilisrauaaja võimukeskuste saatusel ristiustamise järel. Heiki Valk esitas linnustelt saadud radiosüsiniku dateeringute kalibreeringute tuginedes hüpoteesi, et 13. sajandil püsis kasutusel märkimisväärselt suurem arv linnuseid, kui seni on arvatud. Valk sidus selle nähtuse eeskätt Põhja- ja Lääne-Eestiga ning sealsete kohalikele ülikutele soodsama võimujaotusega. Antonija Vilcāne (Riia) vaatles Läti linnuste saatust 13. sajandil, jõudes järeldusele, et 12.–13. sajandi vahetuseks oli vähemalt Ida-Lätis kujunenud mitmetasandiline võimustruktuur, kus mõnel suuremal linnusel resideerivale ülikule olid allutatud mitmed ümberkaudsed linnusepiirkonnad. 13. sajandil varasemate linnuste tähtsus üldiselt vähenes ning 14. sajandil jäeti nad maha. Kui esimesed Saksa Ordu kivilinnused rajati muinaslinnustele, siis 13. sajandi keskpaigast rajati need uue võimu administratiivkeskused pigem varasemate keskuste kõrvale.

Lõpetuseks väärivad esiletoomist mõned võimuteemaga pisut lõdvemalt seotud üksikküsimuste käsitlused. Martti Veldi (Tartu) vaatles teede, linnuste ja vägede liikumise kajastusi Henriku kroonikas, jõudes järeldusele, et vallutussõdade käigus kasvas Tartu ja Viljandi tähtsus vastavalt Otepää ja Lõhavere arvelt. Arvi Haak (Tartu) käsitles Viljandimaa linnuste problemaatikat teisest aspektist – kedrakeraamika kasutuseletuleku ning kohapealse valmistamisega seonduvalt. Juris Urtāns ja Ieva Vītola (Riia) ettekanne käsitles Läti linnuste kohta kogutud rahvapärimest. Uuriijate arvates on vaid üksikuid viiteid, mida võiks seostada linnuste kasutusajaga, nagu teated lahingutest ja ajalooliste isikute mainimine, kuid ka spetsiifilised kohanimed.

Eesti linnuste viimaste aastate uurimistulemusi tutvustasid Andres Tvauri ja Marge Konsa (Keava ja Lipa) ning Heiki Valk (Lõuna-Eesti), samuti võimaldasid muististest parema ülevaate saamist Põhja-Tartumaal, Viljandimaal ning Otepääl ja Sangastes toimunud ekskursioonid.

Seminari kokkuvõtvates sõnavõttudes jäi kõlama mõte vaadelda mõningaid üksikküsimusi kõigi naabermaade allikmaterjali alusel, sest lähialade ühiskonnakorralduses võiks eeldada suuri sarnasusi (ehkki mitte täielikku kattumist!). Eraldi toodi välja linnustest eraldi seisivate võimukeskuste problemaatika, ning linnuste (või ka võimukeskuste laiemalt) eri tasandite küsimus. Üksikküsimustest hinnati laiemat tähelepanu väärivaks vakuinstitutsiooniga (*pagasts, pogost*) seonduv.

Seminari käigus esitleti Evald Tõnissoni lõpetamata jäänud raamatut “Eesti muinaslinnad”, mille valmistasid sarjas “Muinasaja teadus” ilmumiseks ette Heiki Valk ja Ain Mäesalu. Vastavalt autori soovile jagunes raamat kaheks iseseisvaks osaks, millest esimene annab tüpoloogilise ülevaate Eesti linnustest lähtuvalt ehituslikest iseärasustest ning linnustel paiknenud hoonetest ja rajatistest, teine osa kujutab endast Eestis teada olevate muinaslinnuste kataloogi, mida täiendati käesoleva aastani lisandunud andmetega.

Arvi Haak